

FOLKLÓR ÉS TÖRTÉNELEM

Művelődéstörténetünk egyik fontos fejezete a folklórtörténet: a népi élet, a népi műveltség, a babonák és hiedelmek, a népi táplálkozás és népi orvoslás, a népszokások, a népzene és a népi táncok története. A rendelkezésünkre álló összefoglaló munkák, a naplók, az emlékiratok, az alkalmi feljegyzések, a hazai és külföldi szerzők útleírásai, a régi metszetek és egyéb ábrázolások, valamint az inventáriumok és birtokösszeírások alapján sok értékes folklórtörténeti anyagot is felszínre hoztak. A levéltáraink rejtekében lappangó adatok közrebocsátásával viszont hasznos munkát végeztek szakfolyóirataink is, és hozzásegítettek a hűbéri paraszti életforma műveltségbeli vetületeinek teljesebb megismeréséhez. Mindazonáltal még nincs folklórtörténeti monográfiánk, s valószínűleg időbe telik, amíg a modern népiségtudomány és história együttes követelményeinek megfelelő ilyen mű születik majd. A késelemeskedés egyik objektív okát abban látom, hogy folkloristáinknak elsődleges feladata az élő folklór kutatása, rendszerezése s az eredmények beillesztése szocialista művelődésünkbe. Másik oka az, hogy a történeti adatok kimerítő feltárása a források és a tudományág multidiszciplináris jellege következtében csakis levéltárosok, néprajzosok, nyelvészek és történészek egybehangolt közös munkájával oldható meg. Amikor forrásokat említek, akkor a levéltárainkban megőrzött különféle iratokra gondolok.

Másfél évtizedes levéltárosi működésem során számottevő iratmenyiség fordult meg kezemen, mely valósággal ontja a folklórtörténeti anyagot. Ilyeténképpen sok adatot találtam a magánlevelezésekben, a hatósági rendelkezésekben, az inventáriumokban és jobbágyösszeírásokban, a kezeslevelekben és gazdasági elszámolásokban, a falujegyzőkönyvekben, a legtöbbit pedig a tanúkihallgatási és úriszéki iratokban. Az urbáriumok kétségtelenül a paraszti múlt alapforrásai: a népi tömegek anyagi helyzetére, társadalmi tagozódására, demográfiai vitalitására, valamint kötelezettségeire vonatkozóan nélkülözhetetlen adatokat tartalmaznak, az általuk nyújtott kép azonban statikus, egysíkú. A népiélet történetét a maga összetettségében és dinamizmusában, tért és időt átölelő dimenzióiban csakis a falujegyzőkönyvek, tanúkihallgatási és úriszéki iratok tanulmányozásával lehet hitelesen megírni.

A tanúkihallgatásnak a feudális törvénykezésben — a perfolymat második mozzanataként — az volt a szerepe, hogy segítségével valamely sértett avagy törvényes jogaiban megrövidített fél (szabadparaszt, zsel-lér, jobbágy, mezővárosi és városi polgár, az uralkodó osztály tagja vagy éppen maga az államiság) elegendő bizonyító információhoz jusson. Tanúkihallgatást csakis a jogszokásokat ismerő és jogi műveltséggel rendelkező hatósági személyek eszközölhettek, akik a vallomásokat szó szerint vagy pedig tartalmilag írásba szerkesztették, és a hivatalos okira-

tok minden kellékével ellátták. Az úriszék tartása egyes nagybirtokosok kiváltsága volt, amelyen jobbágyaik felett, azoknak kisebb vagy nagyobb vétségei miatt, teljhatalmúlag ítélkeztek. Mondanom sem kell, hogy az úriszék a feudális elnyomás egyik leghathatósabb és leghírhedtebb eszköze volt. Mind a tanúkihallgatási, mind pedig az úriszéki jegyzőkönyvek elsősorban a feudális jogszolgáltatás és a társadalomtörténet forrásai, de mint már jeleztem, járulékosan igen becses adatokat tartalmaznak a népi kultúra történetére is. Így például részletes leírások maradtak fenn a születéssel, szerelemmel, házassággal, betegséggel és orvoslással, valamint a temetkezéssel kapcsolatos szokásokról és szertartásokról. Egyes vallomástevők bőbeszédűségének köszönhetően kötetekre menő anyagot gyűjthettem a román, a magyar és a cigány muzsikások (hegedűsök, cimbalmosok, gordonosok, furulyások, síposok, török-síposok, trombitások, dobosok, dudások-csimpolyások), hegedű-, furulya- és csimpolyakészítők egész sorára, gyermekjátékokra, a jeles napokra, a termékenységgel kapcsolatos szokásokra (májusfa-állítás, új épületek zöldággal való feldíszítése, sínziene) és a népi táncokra vonatkozóan. Megjegyzem, ezek rendszerezése és sajtó alá rendezése rendkívül sok időt és energiát kíván. Az alábbiakban egy terjedelmesebb dolgozathoz ízelítőtől néhány, a népi táncal kapcsolatos, érdekes adatot közlök.

Igen sok adat vonatkozik a parasztság muzsika- és táncszeretetére, olykor pusztán a táncalkalmakra (fonók, kalákák, lakodalmak stb.) és a tánchelyekre. Lássunk ezek közül egy párat.

1741 márciusában a frátai 50 éves Hóka Marci jobbágy cigányhegedűs így vall: „Mínt hogy mi jobbágyi vagyunk a méltóságos úrnak s muzsikálni kénytelenségünk tartja, hogy az úr korcsómályáján muzsikáljunk, sokszor éjjel-nappal muzsikáltunk, az boron ivókat táncal megalégítettük, de az fogadóst, Kindai Ferencet meg nem tudtuk az fogadóban elégíteni, hanem éccakának idején egynéhány ízben a faluban vitt benünket s oda hordatta az bort az fogadóból s ott táncolt...” (az RSZK Akadémiája könyvtárának kolozsvári történeti levéltára, ezután Akad. lvt. — Béldi cs. lvt.)

1693. november 29-én Szeszárman vallatnak Kirán Tódor halála felől. A 40 éves Hityikás Tódor így tudja az előzményeket: „... az verekedés után meg is gyógyítottam, semmi gondja nem volt, az után *fonóházban* is járt másokkal edgyütt, táncolt Bethlenben is az sokadalomban...” (Akad. lvt. — Bethlen cs. keresdi lvt.)

A legtöbb faluban a jobbágyifjúságnak állandó táncoló helye volt. A tövisi tánchelyről ezt tudta 1682. április 5-én a 70 éves özvegy Literáti Péterné, Kovács Katalin nemesasszony: „... én kis leány gyermek lévén, egykor vásárnap az patak mellé az fűzfák közé mentem volt ki tánc nézni, mivel akkori időben az ifjúság innep napokon és vasárnapokon az patak mellé az fűzfák közé jártanak táncolni...” (Akad. lvt. — Bethlen cs. keresdi lvt.)

A „Miorița” drámája ismétlődött meg, ki tudja hányadszor már, egy asszony népi Ferenc nevű pásztorlegényke megkötözése és megveretése során két elekesi jobbágylegénytől, minek következtében később meghalt. Mányág Ilisia 50 éves jobbágy vallomása eléggé érdekes: „Az én tűzömnél telepedtenek volt meg az idevaló legények..., de én

a juhaimmal még jó hajnalba elindultam volt, hogy legeltessem, mi baja történt legyen az utrált [kérdett] asszonynépi legénynek nem tudom, nem is láttam, mivel én jó parasztebéd tájba érkeztem vissza a tűzőmhöz, akkor csak 3 legénykét találtam a tűzennél Germán Jonfiát Tógyert, Prekup Filip fiát Petrut és Márk Jozia fiát, Vasziliát, a több idevaló legénykék pedig az asszonynépi legényhez mentenek volt az asszonynépi hegytetőn levő tánc nézésére, miként történt legyen az utrált asszonynépi legénynek [halála] azt csak a jó Isten tudja...“

1761-ben április 26-ra esett a görögkeleti húsvét. Ekkor tartották a Kővár-vidéki kötelesmezei legények a hagyományos főkirályválasztást. Két nemzetségbeli fiatalok, a Horgas és a Dants családbeliek azon versengtek, hogy melyikük családjából válasszák meg a legények új királyát. Azonfelül is összekaptak a muzsikus- és a táncoló hely fölött. A vétkesek fölött a földesúr tanúvallatást eszközöltetett és úriszéket tartatott. A tanúkihallgatást már május 4-én megtartották, széklet azonban csak a következő év októberében ültek. A hatósági tényálladék többek közt ezeket mondta: „... Sovre Aleksa Many Vonullyal hegedűs Koptyil Zahariát magok mellé vévén oda mentenek volt s vélle edgyütt táncoltak is, ezek is [a Dants családbeliek] odaérkezvén közikben elegyedtenek táncolni, de nem úgy mint emberséges emberek, hanem csúfságból s amint jártak volna e szerint is a táncot, egyszer mondá Dants Ilie a hegedűsnek: »utánam vonjad s töllem hallgass huncfut, mert ma te az göröngyeken is táncolsz...«“ (Akad. lvt. — Teleki cs. kendilónai lvt., Kővár-vidéki iratok.)

A földesurak általában nem tiltották el jobbágyaikat a tánctól és a fonóktól, s ami házasságukat illeti, bizonyos korhatár elérése után egyenesen kényszerítették is, lakodalmaikhoz muzsikást adtak, néha meg is ajándékozták, hogy ezzel is biztosítsák a jobbágyi munkaerő utánpótlását. A tiltó rendelkezéseket helyi utasításra a Gubernium szokta foganosítítani kötelező módon a helyi törvényhatóságokon keresztül. 1703. január 17-én például a középszolnoki szolgabírák felcirkálták Kővár-vidék falvait. Szakaturán megbüntették két forintra Petris Mátyást, mert *fonóházat* tartott. 1746. február 25-én 12 forintig rótták meg a kötelesmezei táncosokat. (Akad. lvt. — Teleki cs. kendilónai lvt., Kővár-vidéki iratok.)

De találunk kedvező vélekedést is a nép muzsikaszereitéről. A Gubernium 1792. február 3-i F. 552. sz. rendeletére a következő véleményezést terjesztette fel Kemény Sámuel, Torda megye főispánja: „A musikálásra nézve úgy vélekedem, hogy míg országunkban helye leszen nyári munka idején is az elmét ébresztő s a munkának jókedvvel megtételére alkalmasabbá tévő ártatlan mulatságoknak, vagy míg Hazánkban más nemzetbeliek magokat a musikálásra nem adják, addig a köz nép között származó nevezetes kedvetlenség nélkül bajos ennek pontos telyesedése.“ (A rendelet a cigányok helyhezkötésére és a musikálástól való eltiltására vonatkozott; Akad. lvt. — Kemény József gyűjteménye, Chart. Transs. XI.)

A nép számon tartotta a jó táncosokat. 1762. szeptember 7-én a Mikó család Árapatakáról elszökött jobbágyai között volt Marika Ráduly is, akiről a kérdőpont így tudakozódik: „Azt is tudja-e a tanú, nyilván és

bizonyosan, avagy hallotta-e, hogy ezen Marika Rádulyt avagy az atyját még Árapatakában laktában azért nevezték volt Tapellágának, hogy jó táncúak voltak, de a valóságos nevek nem az volt?” (Akad. lvt. — Esterházy—Mikó lvt.)

Adataink vannak olyan táncfajtákról, amelyeket a régi forrásmunkák sem ismernek, például Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*ja sem. 1735. december 25-én este a Fehér megyei Pókafalván megöltek egy „igaz kenyeren élő, jó erkölcsű embert“, Opra Broszkoczánt, más néven Balult. A tettes Paladi Muntyán, az áldozatnak korábbi cimborája volt; mindketten juhászok. A végzetes esetkor sokan voltak együtt bírságpénzitalon, így Szabó Ioan 36 éves jobbágy is. Vallomásakor többek közt ezeket mondotta: „Én az akkori actusban jelen voltam és Paladi közikbe jöve, amint iszunk vala; és amint Opre Balul a *medvetáncot* járja vala, monda néki: »ne fend reám annyit a fogadat Opra...«“ (Akad. lvt. — Jósika cs. fenesi lvt.)

A szentbenedeki Kornis-uradalom 1732—1740 között a tulajdonos Kornis Zsigmond fiatal kora és távolléte folytán egy Fülöp Antal nevezetű kapzsi, féktelenül duhaj és lelketlen udvarbíró kezébe csúszott át. Tékozló igazgatása alatt a birtok teljesen leromlott, ezért 1740-ben elbocsátották, és törvényes eljárást indítottak ellene. A perfolymat nyitánya az az 1740. április 17-én megkezdett tanúvallatási jegyzőkönyv, mely 223 tanú részletes vallomását foglalja magában. A jegyzőkönyv nemcsak gazdaságtörténeti szempontból értékes, hanem becses folklórtörténeti forrás is, ami az alábbiakból is kitetszik. A 6. pontra Kosztin Mihály 30 éves jobbágybéres így válaszolt: „A száma nélkül való sok vendégségekben, mellyeket üzött udvarbíró Fülöp Antal uram, nekünk is, béresekül, igen gyakorta volt részünk, mert minket is mulatságai alkalmatosságával, mikor jó kedve érkezett, felhivatott a palotára s Harcz István furulyálván, udvarbíró urammal együtt jártuk vigan a *tőkéstáncot*, ettünk, ittunk az úrfi önagyága pincéjéből.“ Maga Harcz, vagy másik néven Kerekes István, 40 éves jobbágy többek között ezeket vallotta: „... én nékem is volt részem egynéhányszor a vendégségben, mert furulyás lévén, néha-néha felhivatott magához az udvarban s egész éjjelen is furulyáltam, s ökegyelme a kedves vendégével s úgy mint néha-néha a béresekkel is járta a sukát s a *tőkéstáncot*...“

Megrendítő a 78 éves szásznyíresi Kiss Miklós nevű jobbágy vallomása: „Mint hogy darabant lévén, többire az udvarban kellett ülnöm; tudom bizonyosan, láttam és tapasztaltam, kiváltképpen míg az úrfi önagyága Kolosváratt volt iskolákban, — hogy Fülöp Antal uram, minden esztendőben száma nélkül, sok számtalan külső eszem-iszom embereket [...] s más sok embereket bégyűjtött az udvarba, úgy, hogy néha tíz s tizenöt szán vendég is egyszersmind megvolt, afelett különbféle musikásokat, kiknek számára úri módon főzetvén, két-három napok alatt is egyvégtében, éjjel-nappal vendégeskedtek, ettek-ittak, tobzódtak, táncoltak. Az úrfi borát pedig, éjjel-nappal, kimilletlen nagy vízfordó csebrekkel hordatta fel a palotára a vendéginek, úgy, hogy a palota is gyakran eleget ivutt belőlle, nem volt szükséges vízzel öntözni. Számtalan sok vendégeskedés között pedig, táncba kerekedvén, gyakorta engemet is mezitelen vetkeztetett Fülöp Antal uram, erőszakoson, nem nézvén vén-

ségemet, egészségtelenségemet és magához hasonló társaival együtt egy irtóztató nagy tőkét a vállamra tétetett és erőszakosan, a több magához hasonló vendégpajtársival együtt táncoltatott; tánc közben pedig, ha inye szerint nem toppantottam, a mezítelen hátamat éles és sűgár vesszőkkel szüntelen veregette, csabdosta [!] maga is táncolván és így kínozta engemet, így annyira, hogy néha csupán csupa pecsenye volt a hátam, csaknem az egész testem is. Mikor haza fordultam darabontásból, a feleségem látván a testemet, csudálkozott, s álmétkodott rajta: micsoda lélekkel viteti véghez rajtam ezen csúfos dolgokat udvarbíró uram.“ A jegyzőkönyvvezető latin nyelvű közbevetése: „és amikor ezeket mondta, minden egyes szóra cseppenként hullottak könnyei.“ Végül is így folytatta: „... a szentbenedeki nyevásztákot is, száma nélkül, behivatván az udvarban, néha az urokkal együtt s gyakrabban magánosan, éjjel-nappal ivott, tobzódott vélek, egyik házból másikba egyenként vezetgetvén őket, (mert akkor még nem volt házas) csaknem bordélyházat csinált az uri házból. Mikor hegedüs nem volt, a furulyást behívatta, a béresekkel és gyakorta egész éccakákon sukált vélek együtt, járattván gyakrabban a *tőkéstáncot* velem együtt...“ (Akad. lvt. — Kornis lvt., szentbenedeki iratok.)

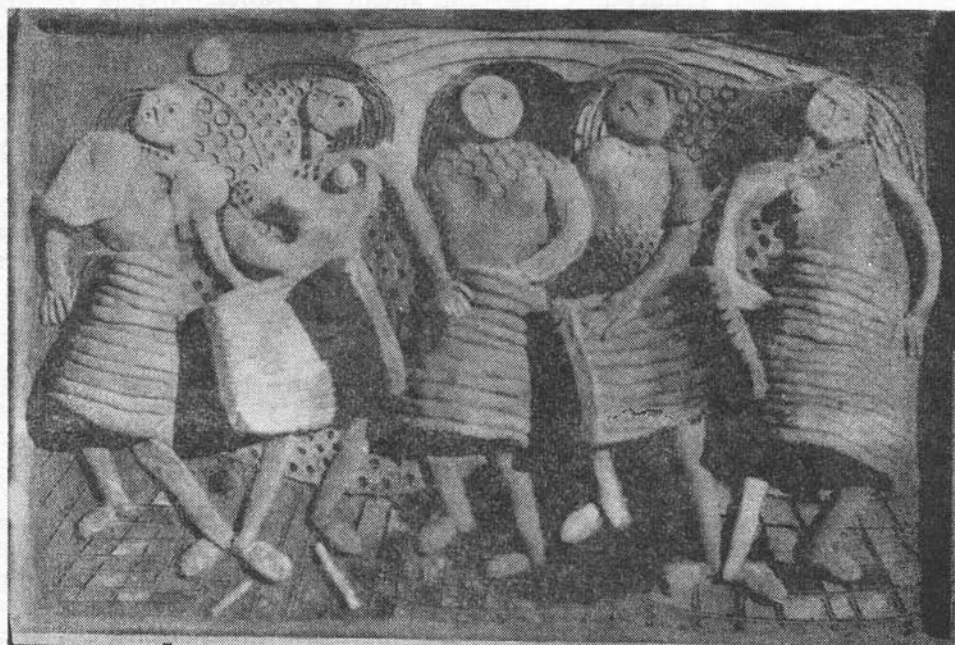
A legterjedelmesebb vallomást a 223. tanú, a 37 éves Kirszte Fülöp tette. Ebből csak a következőket idézem: „... egyszer húshagyó kedden igen nagy vendégséget vűn véghez itt a kastélyban, lévén egyszersmind akkor húsz szán vendége [...] két hegedüs, két cimbalmos, kiknek a számára uri módon, huszonhat tál étket (ha nem többet) főzetvén vacsorára, egész éjjel s hammas szeredára virradólag délig ettek-ittak, táncoltak tobzódtak, [...] Akkor éjjel csak fel nem fordították az egész kastélyt, minden vendéginek gyertyát adván a kezibe muzsika, dobszó és puskaropogások, lármázások alatt, maga Fülöp Antal előre menvén, házakról házakra, palotáról palotára vezetgette a vendégit, járattván vélek a bolondok processzióját és olyan lármázással az egész kastélyt megkerülték... Kiss Miklós darabantat is, a szegény erőtlen vénembert, láttam egy néhányszor, hogy mulatság közben, mezitelen vetkeztette s egy irtóztató nagy tőkét vállára tétetvén, erőszakosan úgy járatta véle a *tőkéstáncot*, maga is vendégivel együtt táncolván és mikor a szegény öregember kedve szerint nem toppantott, éles sűgár vesszővel mindenkor veregette csabdosta a mezitelen hátát, úgy hogy gyakorta csupa vér és pecsenye volt a szegény ember háta... több efféle, ilyen színű actáit sok volna elő számlálni, s hirtelen eszembe sem jutnak.“ (Akad. lvt. — Kornis cs. lvt. 54. Fiók; Gazdasági iratok.)

A fenti vallomástöredékek egymást egészítik ki, s az azonos állítások meg-megismérlése növeli e forrás hitelét. Rendkívül színes, fordulatos nyelvezete önmagában is érték. Tartalmilag az olvasót annyira meggyőzi az emberi mivoltából kivetkőzött kiskirály viselt dolgai valóságáról, hogy szinte magunk előtt látjuk a szentbenedeki kastélyban zajló végnélküli tivornyákat. Majd mindegyik megszólaltatott tanú említi a *tőkéstáncot*, mely feltételezhetően a régmúltban az erdőirtó, erdőóvó, erdei favágó emberek körében keletkezett, majd pedig a földművelő parasztság között is elterjedt.

Több XVIII. századi adatunk van a *turka* táncoltatásra Hunyad és Küküllő megyéből, a híres *kalusertánc*ról pedig ugyancsak Küküllő me-

gyéből és Fehér megyéből. 1799-ből pedig Nagygálambfalváról az *arnót táncról*, amely valószínűleg a XVI—XVII. században származott át hozánk az albán zsoldos katonák révén, akiket szívesen alkalmaztak a román fejedelemségekben. Feltételezésem szerint valamelyik albán népi táncból keletkezett, és nálunk katonák közvetítésével szintén népi táncá vált.

Amint a bevezetőben is megállapítottam, levéltáraink rendkívül gazdagok a folklóranyagot illetően. Az anyagnak e szerény jelzése eléggé bizonyítja, hogy egy folklórtörténeti korpusz összeállítása a közeljövőben eléggé sürgős feladat.

Kotsis Nagy Margit: Rítmus